

ДО ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ШПИТАЛЮ У XVIII ст.

На початку XVIII сторіччя організація медичної допомоги у війську на Україні лишалася традиційною. До реєстру українських полків входили цирюльники, які вміли „рани гоїти рубані, пробиті і стріляні, кров пускати жильну і зашкірну, виривати зуби, лікувати від французької і шолудної хвороби, накладати пластирі, шліфувати бритви й голити”¹. Вони обслуговували невеликі лазарети (шпитали), кількість яких різко зростала під час воєнних походів і баталій. Наприклад, 1732 року в Чернігівському полку вона досягла 118, а в Ніжинському – 190. У кожному з них тодішні медики могли подати допомогу лише кільком хворим чи пораненим, керуючись приписами різних травників і лікарських порадників². Така організація справи дедалі більше розходилася з потребами часу.

Постійні конфлікти з Польщею, Туреччиною і Кримським ханством вимагали створення поблизу західних і південних кордонів держави великих стаціонарних шпиталів. Для цього найбільше підходив Київ. Шпиталь був потрібний тут ще й тому, що з початком будівництва в 1706 році фортеці на Печерську в місті увесь час збільшувалась присутність війська. Так, на середину XVIII ст. чисельність військових і їхніх сімей у Києві досягла вже близько п’яти тисяч осіб, а разом з усіма киянами становила 25 тисяч³. Крім того, до Києва на прощу сходилися щороку багато людей, причому не тільки з України і Росії, а й з Польщі, Угорщини, Сербії, Греції, Волощини, що погіршувало санітарний стан міста і загрожувало епі-

деміями. Зважаючи на це, київський генерал-губернатор порушив перед Сенатом клопотання про заснування в місті як військового, так і цивільного шпиталів, залучення кваліфікованих медичних чинів для поліпшення медичної опіки над населенням. Сенат видав відповідний указ 10 липня 1755 р. Однак практичне втілення його зволікалося. І лише війна проти Туреччини за узбережжя Чорного моря, що почалась у 1768 р., з усією гостротою нагадала про потребу будівництва шпиталю замість невеликих полкових лазаретів, що були в районі Печерської фортеці.

У літературі немає однастайності щодо дати заснування Київського військового шпиталю. Один з перших дослідників історії медичних закладів у Росії Я.Чистович називав 1768 рік⁴. В.Демич, сам лікар київського шпиталю, не знайшов потрібних архівних документів і у своїх публікаціях 1905–1907 рр. висловив думку, що найімовірніше це було в 1798 р.⁵ А тим часом ще в 1902 р. у збірнику „Сторіччя військового міністерства. 1802–1902”⁶ оприлюднено офіційну дату заснування шпиталю – 1755 рік.

Дослідник історії медичного забезпечення російської армії під час Семирічної війни (1756–1763) С.Семека також називав цю дату⁷. Її трималися й автори праць з історії Київського військового шпиталю О.Ляпін-Долинський і Р.Полторацький⁸. Проте інші дослідники – С.Верхратський і П.Заблудовський переносили дату на далеко пізніший час – 1792 рік⁹.

Напередодні 200-річчя шпиталю його начальник П.Чистяков звер-

нувся із запитом до Центрального державного військово-історичного архіву СРСР, прохаючи дати підтвердження, що цей медичний заклад справді засновано в 1755 р., і такий документ було одержано. Підтвердження надійшло тоді і з Військово-медичного музею Міністерства оборони СРСР¹⁰.

Окрім цих матеріалів, є дуже важлива довідка, надана шпиталеві Головним архівним управлінням СРСР 29 липня 1944 р. У ній на основі архівних джерел викладено відомості про відрядження до Києва 29 грудня 1768 р. за указом Медичної колегії військового лікаря Шенкбехера, оскільки через російсько-турецьку війну, що саме почалася, слід було терміново готувати шпиталь для приймання поранених і хворих. Докладно ознайомившись із ситуацією на Печерську, Шенкбехер у своїй доповідній записці сповіщав Медичну колегію, що він виявив лише „маленький шпиталик для місцевих військ”, де в трьох невеликих будівлях, накритих одним дахом, розміщували хворих з місцевих київських батальйонів¹¹.

Приміщення були такі малі, що не могли ніяк задовольнити потреб військового часу, тож Шенкбехер почав клопотатися про розширення шпиталю. А наразі за вказівкою київського військового губернатора генерал-лейтенанта Воєйкова шпиталеві додатково передали ще дві подібні будівлі, розміщені поблизу. Кожна з них складалася з трьох кімнат. Але і цього виявилось замало. Тоді розпочали терміново будувати нові шпитальні покої, дарма що Києво-Печерська лавра, Михайлівський Золотоверхий і Братський монастирі надали свої вільні приміщення.

Головне архівне управління СРСР навело також у згаданій довідці відомості про те, що 3 липня 1769 р. керівництво Київського польового

шпиталю передало на розгляд кригс-комісарові питання про добудову нових покоїв до шпиталю, а також про одержання 23 вересня того ж року указу Медичної комісії „О постройке в Киевском госпитале недостающих в число 1500 человек еще 700 больных надлежащих покоев”. Згідно з рішенням Медичної комісії, 17 березня 1769 р. до штату заснованого Київського польового шпиталю було зараховано штаб-лікаря Ріхтера, що прибув з Ревеля.

Тогочасні документи, які ми виявили в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві містять цікаві подробиці будівництва й обладнання шпиталю, забезпечення його медикаментами, їстівними припасами і, звісно, укомплектування штату лікарями, підлікарями, цирульниками, аптекарями, священиками.

Масштаби розгорнутого в 1769 р. будівництва шпитальних корпусів і рівень завдань щодо організації лікування великої кількості хворих дали підстави тодішнім урядовцям називати його в документах „Генеральним шпиталем”, вирізняючи цим з-поміж інших лікувальних закладів.

23 листопада 1769 р. обер-комендант Печерської фортеці генерал-майор Яків Єлчанінов розпорядився відправити звідусіль на Печерськ будівельників. „За браком достатньої кількості теслів і пилярів на будівництво Генерального шпиталю використати арештантів і спійманих селян-утікачів, виплачуючи їм на харчі (на основі указу Петра I від 12 грудня 1720 р.) по дві копійки денно”¹². Того ж 1769 р. до київської генерал-губернаторської канцелярії надійшло розпорядження Головного кригс-комісаріату: розшукати „якогого швидше” підрядників для доставлення до шпиталю необхідних речей: „У засновуваний Генеральний шпиталь потрібно чимало

мідних і залізних різної величини казанів і каструль з накривками, ополоників, сковорід, рожнів, жарівень, таганів, шандалів, нічників, пічних кочерг, ножів, виделок, дерев'яних бочок, цебер, відер, ряжок, тарелів, тарілок, ложок, стопок, дерев'яних і залізних стаканів, лійок, ванн із залізними обручами, ручних міхів, одна хімічна залізна піч і один невеликий мідний куб"¹³.

У 1770 р. на ту саму адресу надійшла чергова „премеморія” (пам'ятна записка) про необхідність підшукати надійних постачальників для забезпечення Генерального шпиталю потрібними їстівними припасами. Долучено було і реєстр продуктів: „Яловичина і телятина свіжі, масло коров'яче, сіль, хміль, ... мед, патока, хрін, чорнослив, винні ягоди, родзинки, фініки, конопляна олія, молоко свіже коров'яче, вино просте, спирт потрійний, пиво, квас, пивний оцет, крупи – гречана, ячна, вівсяна, солод, журавлина ... кури російські, живі, калачі пшеничні в зручній фунтовій вазі"¹⁴. Деякі харчові припаси з цього списку використовували для виготовлення ліків. Рукописні лікарські порадики XVIII ст., що збереглися до нашого часу, рекомендували: „Від кашлю, астми, ядухи, від грудної немочі й від тяжкого віддишу варити родзинки у вині фрязькому”; „Вино, в якому варено імбир, і винні сухі ягоди, і родзинки – добре кашель застудний вгамує"¹⁵. Фініки, зварені з патокою або винними ягодами, також вживали від кашлю. Конопляну олію закапували у хворі вуха. Медом, змішаним із соком цибулі, лікували нежить.

Принагідно зазначимо, що в Києві збереглась копія указу Катерини II (1790 р.), розісланого по всіх генеральних шпиталях. У ньому нагадувався „регламент їжі, яку слід готувати"¹⁶. Вперше він був оголо-

шений іще в 1735 р. (його автор – головний лікар Московського шпиталю Н.Бідлоо).

Згідно з цим регламентом, якого в шпиталях додержували понад 75 років, „хворим у їжу готувати належить: у неділю, вівторок і четвер – хліба один фунт з половиною, м'яса – один фунт, крупів півфунта, солі п'ять золотників, пива – один кухоль, вина – одну чарку. У понеділок, п'ятницю й суботу слід видавати: хліба – один фунт з половиною, м'яса півфунта, масла коров'ячого (у середу) – 12 золотників, крупів – півфунта, солі – п'ять золотників, пива (у п'ятницю) – один кухоль, вина – одну чарку (так само і в суботу)”.

Медикаменти для всіх тимчасових київських лазаретів і Генерального шпиталю привозили і в другій половині XVIII ст. з Лубенської аптеки. Вона була заснована в 1723 р. і проіснувала до 18 квітня 1862 р. При ній був ботанічний сад з лікарськими травами. Коли з початком Семирічної війни потреба в ліках зросла, полковник Лубенського полку Петро Данилович Апостол продав свій двір під аптеку.

У 1764 р. Лубенська аптека використовувала ще й двір полковника Зеленського. Відпустив аптекар Генріх Фермерен (1756 р.), відповідно до „каталогів”, підписаних лікарями. Аптечний посуд виготовляли на гутах спадкоємців полковника Чернігівського полку, наказного гетьмана Павла Полуботка. По такий спеціальний посуд у 1758 р. їздив учень Лубенської аптеки Михайло Овсянников¹⁷.

У 1768–1769 рр. по ліки для Київського військового шпиталю відряджали до Лубен підлікаря Християна Гільдебрандта¹⁸. Пізніше він переселився туди з Києва й став завідувати цією аптекою. Про нього тепло згадувала його земляч-

Голландський хірург і анатом, лейб-медик російського імператорського двору М.Бідлоо з учнями, відібраними з Києво-Могилянської академії для подальшого навчання в Московській шпитальній школі

ка – Анна Полторацька (по чоловіку Керн) – онука уславленого придворного співака Марка Полторацького й муза О.Пушкіна. У 1800 р. вона застала його вже „старим-престарим аптекарем, який вирізнявся добротою, привітністю, гостинністю”¹⁹.

Для матеріальної підтримки шпиталю й закупівлі потрібних медикаментів справляли окремі збори та мито. В Інституті рукопису НБУ збереглась „Книга, данная на записку вычетных на гошпиталь денежной казны в 1765 г.”²⁰ Скарбник-поручник Київського 4-го батальйону Петро Саричев записував у неї суми, вираховувані при отриманні платні палацовими службовцями на шпиталь і медикаменти. Із цих записів дізнаємося, що, скажімо, з прем'єр-майора Федота Неєлова, який одержував 300 карбованців на рік, вираховували по дві з половиною копійки з карбованця. А з „архітектурії учнів”, столярських підмайстрів, садівників і мулярів – по копійці.

У Центральному державному історичному архіві України в м.Києві виявлено листування київської губернської канцелярії з Головним кригс-комісаріатом. В одному з листів повідомлялося, що 17 травня 1769 р. генерал Олександр Глібов наказав виділити на утримання Київського генерального шпиталю чотири тисячі п'ятсот карбованців мідною монетою із сум митних зборів²¹. Таким чином виявлені документи певною мірою свідчать про джерела фінансування будівельних робіт на території шпиталю, закупівлі потрібного обладнання й медикаментів.

Під час російсько-турецької війни в штаті Генерального шпиталю з'явилися військові чини. В архіві зберігся рапорт 1769 р. генерал-майора Спиридова генерал-аншефу, київському генерал-губернаторові Ф.Воейкову про скерування до нього двох офіцерів: одного – для нагляду за роботами при шпиталі, а другого – для всебічного нагляду за медикаментами, бо лікарі цю роботу виконувати не могли через велику кількість хворих, яких треба було лікувати в різних кінцях міста²².

У 1798 р. військовий нагляд було узаконено в 14 пункті „Положення

до штату комісаріатського департаменту”: „Шпиталі мають бути під відомством того департаменту. І за належним утриманням їх зобов'язані наглядати не лише чини, що перебувають при депо, а й панове військові губернатори та коменданти”. Це положення – про залежність шпиталів од Військового міністерства „височайше конфірмовано” 31 березня 1816 р. Так, у штаті Київського військового шпиталю постійно були доглядач та його помічник²³.

У 1769 р. лікареві Шенкбехеру і його колегам довелось терміново вирішувати в шпиталі важливу побутову проблему. Його лазня не могла вже впоратись із санітарною обробкою великої кількості хворих. На прохання шпитальної контори зав'язалось листування генерал-майора Спиридова з генерал-губернатором Ф.Воейковим²⁴. Врешті було вирішено дозволити шпиталеві використовувати економічну гарнізонну лазню. Але щоб від хворих не могли заразитися сторонні люди, домовились топити її для шпиталю лише двічі на тиждень.

У 1770 р. до Київського генерального шпиталю направили служити колезького радника, штатд-фізика, доктора медицини Йогана-Якоба Лерхе з його помічником. Його прийняв генерал-губернатор Ф.Воейков, який визначив плату – 400 карбованців на рік для лікаря і 120 – для помічника²⁵. Лерхе залишив цікаве свідчення про шпиталь у той час: „Цей заклад, що займає значну територію, був побудований з дерева і, крім кількох прибудов, складався з дев'яти великих корпусів, у яких могли знаходити місце до тисячі хворих... Аптека, житла для лікарів і кухні містилися в інших будівлях”²⁶. Зауваживши, що шпиталі були в Печерській частині, з південно-західного боку, біля Нової Слободи – „Ямок”, Лерхе дає зрозуміти,

що нові корпуси стояли поряд зі старими.

Півстоліття по тому ці корпуси й військові лазарети бачив історик Максим Берлінський, гостюючи в рідного брата Стефана, що служив у шпиталі з 10 квітня 1806 р. штаб-лікарем і мешкав в одному з його флігелів. Ці будівлі він позначив під № 40 на мапі, доданій до його „Короткого опису Києва” (1820 р.)²⁷.

У музеї „Київська фортеця” зберігається план Печерська з позначенням на ньому дев'яти дерев'яних шпитальних корпусів. Його складено в липні 1816 р. з наказу корпусного командира генерала Миколи Раєвського. Тільки через три десятиріччя ці дерев'яні корпуси замінили мурованими, впорядженими, які стоять і досі.

Дослідниця Київської фортеці XVIII ст. О.Ситкарьова підтверджує, що шпиталь, „задля чистого повітря і води”, було розміщено за межами фортеці, на віднозі Печерського плато, поблизу артилерійських ділових дворів. У 1812 р., під час зведення оборонних споруд навколо Києва у зв'язку з нападом наполеонівської армії, ділянку, яку займав шпиталь, оточили ровом і малим бруствером²⁸.

В архіві ми виявили недатований документ – „Копію Генеральной карты с показанием на каком месте выстроить госпиталь”. На цій мапі зображено відногу Печерського плато між Кам'яною і Артилерійською бухтами. Видно дев'ять довгих корпусів, оточених, певно, тим самим ровом і бруствером, про які й згадувала О.Ситкарьова²⁹.

Інший виявлений документ – „Копія плану старых и вновь выстроенных деревянных корпусов за Киево-Печерским форштатом”. У поясненні до плану йдеться про старі шпитальні будівлі, що належали трьом полкам – Беклешова,

Ратова, Массе³⁰. Кожен полк мав у своєму розпорядженні два шпитальні приміщення, погріб, сарай і стаїню. Два „старі й занепалі” покої, у яких жили лікар і підлікар, належало відремонтувати. Шпитальна аптека позначена на плані літерою „Г” в „старому й занепалому” корпусі полку Массе. Очевидно, ці „маленькі шпиталики для місцевих військ” і бачив, прибувши в 1769 р. до Києва, лікар Шенкбехер. Він доклав багато зусиль для того, щоб переконати військово-відомство негайно почати будівництво просторих шпитальних приміщень. Через рік, коли до шпиталю прибув лікар Й.Лерхе, ці збудовані з дерева корпуси вже стояли. Їх швидко заповнювали поранені й хворі, яких направляли до Києва з Ізмайловського, Петербурзького, Низового, Бухарестського, Архангелогірського полків і Могилівського корпусу. Хворих везли на хурах, запряжених чотирма волами³¹. Кількість людей, що потребували медичної допомоги, вже давно перевищувала в шпиталі 650 осіб. Медики насилу виконували свої обов'язки. Не вистачало не лише лікарів, а й цирульників, щоб швидко накладати й замінювати пластирі³². Довелося запрошувати їх з інших місць. Від 1769 р. в Києві вже самостійно існував цех цирульників, що виокремився з кравецького об'єднання. Очолював їх Григорій Хотяновський – виходець із сім'ї козаків Козацької сотні Київського полку³³.

З 1770 р. служив підлікарем у шпиталі колишній студент Києво-Могилянської академії, що потім здобув освіту в Санкт-Петербурзі, Антін Червінський. А підлікарем, якому він допомагав, був Прокопій Ромадін³⁴.

У 1770 – 1771 рр., коли точилася війна з Туреччиною, на долю Києва і киян випали нові тяжкі випробуван-

ня: в місті спалахнула пошесть чуми, що забрала життя багатьох людей. За офіційними даними, від моровиці тоді померла 3631 особа. Порушились торгівельні зв'язки, утруднилось доставляння боєприпасів і продовольства для армії та шпиталів. Негайно було вжито протиепідемічних заходів, зокрема збільшено кількість прикордонних карантинних застав. У Києві поставили рогатки з вартою, яка не пропускала жителів Верхнього міста на Поділ і Печерськ. Карантинну службу очолив начальник Васильківської карантинної застави, доктор медицини Іван Андрійович Полетика – нащадок козацької старшини, вихованець Києво-Могилянської академії, добрий організатор³⁵. Він подбав про те, щоб зібрати для боротьби з чумою групу найдосвідченіших лікарів. Серед них були – Сила Митрофанович Митрофанов, терміново присланий із Санкт-Петербурзького адміралтійського шпиталю³⁶, А.Червінський, П.Зимович та інші. С.Митрофанов і І.Полетика разом з доктором медицини Й.Лерхе склали інструкцію про те, як треба поводитися з людьми, що захворіли на чуму, та їхніми речами. М'які пожитки належало спалювати, а ті, які лежали в скринях або були заховані ще до пошесті в коморах, льохах і кам'яницях, – кількаразово ретельно виморожувати зимової пори. Це розпорядження поширювалось і на речі з документами, які мешканці міста, ще будучи здоровими, віддавали на схов до своїх парафіяльних церков. Київська духовна консисторія зажадала від священників і настоятелів монастирів подати їй точні відомості про наявність у них таких скринь і пакунків³⁷. Усіх їх узяли на облік і опечатали службовці магістрату. На Печерську „поважні обивателі” – військові, купці, урядовці, золотарі,

від'їжджаючи у справах з Києва, ще за два роки до епідемії, довірили свої 28 скринь церкві Спаса Преображення. А що деякі з них потім померли від моровиці, то їхнє майно переходило у власність міської влади. Його обкурювали ялівцевими ягодами, сосновими шишками й оцтом, а гроші й металевий посуд вимочували добу в кислій гарячій воді з сіллю³⁸.

У будинках померлих від пошесті одразу ж витягували віконні рами, двері, розвалювали груби, щоб ніхто в них не міг оселитися, а приміщення за зиму вимерзли. Бездомних собак, які могли розносити хворобу, лікарі вимагали винищувати. Крім того, Й.Лерхе, С.Митрофанов та І.Полетика суворо наказували ізольовувати людей, які ще не захворіли, з будинків, де знайдено померлих. Теплої пори їх селили на Трухановому острові, а з настанням холодів – у замиському Кирилівському монастирі, перевівши нечисленних його монахів у інші обителі. Коли ж архімандрит Кирило спробував був заперечити, його разом з братією запросили до катедрального Софійського монастиря й суворо покарали: на кілька днів посадили на хліб і воду, попередньо знявши з Кирила атрибути його архімандритського чину³⁹.

Ця сама лікарська комісія „охорони і лікування від моровиці” заборонила ховати померлих на цвинтарях парафіяльних церков, а родичам брати участь у похоронних обрядах. На тих, хто не погоджувався на це, чекала кара. На основі указу Катерини II від 15 жовтня 1771 р. чоловіків, не зважаючи на стан і чин, зразу ж забирали в гробарі, а жінок – до лазаретів доглядати хворих на увесь час епідемії⁴⁰. На практиці інструкцію часто порушували. Солдати, що перебували на Печерську, ваблячись на позосталі

після смерті власників речі, самі заражалися. Студенти Києво-Могилянської академії і городяни, тікаючи з міста, розносили заразу в інші місцевості. Дослідник української історії М.Маркевич наводить розповідь очевидця про спустілий Київ, люди з якого, щоб урятуватися йшли „з міста до міста, один одного цураючись: батько дітей, діти батька; трупи багатьох поїдали звірі, птахи, пси і свині...”⁴¹

Дев'ять нових корпусів Генерального шпиталю не могли вже вмістити всіх хворих, тож Києво-Печерська лавра надала свою двоповерхову муровану будівлю, зведену в 1756 р. за проектом архітекта Й.Шеделя в місцевості Клов, яка віддавна належала цьому монастиреві⁴². Первісно палац мав бути осідком вищих духовних осіб Лаври. Навколо нього посадили великий липовий гай, він і дав цій території назву Липки. Частину приміщень використовувала лаврська друкарня, аж поки в 1770 р. відступила будівлю під шпиталь*.

Саме в цій філії шпиталю служив, за свідченням лікаря Й.Лерхе, Сила Митрофанов. Наприкінці квітня 1771 р. він зустрівся зі своїм товаришем по академії, відомим знавцем у боротьбі з чумою, полковим лікарем Данилом Самойловичем, який перебував у Києві проїздом з Бухареста до Москви⁴³.

У 1774 р. закінчилась російсько-турецька війна, але ще довго в Генеральному шпиталі й додаткових лазаретах лікували її учасників і хворих. У 1775 р. на допомогу місцевим медикам було направлено трьох лікарів із „закордонних шпиталів” – Йогана Артлебена, Федора Геліса й Кристіана Крумренка. Генерал-майор Марков звертався з клопотанням до військового губернатора генерала Воейкова про надання їм помешкань поблизу Генерального шпиталю⁴⁴.

В архівних документах за 1770 – 1790-ті рр. пощастило виявити медиків, які довгий час жили й практикували на Печерську, але значились як „батальйонні лікарі”. Це Петро Бланк, Федір Матковський, Прохір Нікітников, Антін Будагов, Данило Поваров, Євстахій Яновський, Єгор Равич, Єгор Єлезін, Опанас Масловський, а також Крестіан Гензер, про якого є докладніші відомості. Він народився 1741 року в сім’ї лікаря⁴⁵.

На службу вступив волонтером у Санкт-Петербурзький генеральний шпиталь, де й здобув медичну освіту. З 1769 р. служив лікарем у фортеці Св. Димитрія. Під час російсько-турецької війни був відряджений у „небезпечний польовий шпиталь”. Пізніше, перебуваючи на Кубані, „лікував турецького Калгу-султана”. У 1775 р. служив в Азовському генеральному шпиталі, а з 1776 по 1778 р. – у Києві, де й вийшов у відставку.

Судячи з наявних документів, усі лікарі були досвідченими діагностами, і їх запрошували до хворих для консультацій і лікування. Так, 8 грудня 1791 р. єкклісіарх, соборний старець Лаври ієромонах Захарій і доглядач Ближніх печер ігумен Феофілакт разом з братією прийняли рішення оплатити працю й витрати на ліки штаб-лікаря Петра Бланка, який вилікував ієродияконів Йонікія і Вавилу⁴⁶. Данила Поварова (нар. бл. 1717 р.), що мешкав на Печерську в парафії Воскресенської церкви, запрошували в 1772 р. оглянути хвору солдатку Аграфену⁴⁷. До обов'язків батальйонного лікаря Прохора Нікітнікова належало обслуговувати ще й хворих київської рейтарської команди⁴⁸. У ній налічувалося 57 рядових і 6 офіцерів, якими в 1778 р. командував майор Мельников. За медикаменти й лікування гроші вираховували з їхньої платні. Зокрема за лікування цієї команди П.Нікітніков додатково одержав 5 карбованців.

На початку 1780-х рр. на Печерську оселилися два колишні випускники Києво-Могилянської академії – штаб-лікарі Єгор Равич і Опанас Масловський. Перший належав до парафії церкви Св. Володимира, другий – Вознесіння. За документами цих церков, обидва вони народилися в 1747 р.⁴⁹

Єгор Іванович Равич був уродженцем Подолу. У класі аналогій Києво-Могилянської академії він навчався в 1758/59 н.р.⁵⁰ У 1768 р. як волонтер вступив до Санкт-Петербурзького генерального сухопутного шпиталю. По закінченні навчання був 17 червня 1773 р. скерований до Карабінерського полку, у якому прослужив до 9 травня 1780 р. Змушений через хворобу тимчасово вийти у відставку, переселився з сім'єю в Київ, де обійняв посаду

лікаря на Печерську, в гарнізонному шпиталі⁵¹.

1783 р. у зв'язку з моровицею, що поширилася в Новоросійській губернії, в Києві вдалися до якнайсуворіших запобіжних заходів, зокрема на лівому березі Дніпра біля Неводницької пристані встановили перепускний пункт. Там постійно чергував городовий лікар Федір Калайдович⁵², а Єгор Равич оглядав подорожніх, якщо в них підозрювали епідемічну хворобу. Того ж року Совісний суд Києва просив Є.Равича освідувати місцеву жительку Данченкову⁵³.

Згідно з парафіяльними документами, у 1784 р. в сім'ї Єгора і Олени Равичів було семеро дітей – троє синів і чотири дочки⁵⁴. 12 лютого 1786 р. в церкві Св. Володимира о. Павло Пласковський хрестив ще одного їхнього сина – Костянтина, його хрещеними стали полковник Василь Турчанинов і дружина дійсного статського радника Уляна Веселицька (вроджена Леонтович) – дочка золотоніського сотника й мати двох майбутніх героїв 1812 р. Вона жила навпроти церкви, в садибі, яку 1785 р. збудував її чоловік Петро – відомий дипломат. Ця садиба (вул. Московська, 40) збереглася дотепер⁵⁵.

Більше відомо про Опанаса Федоровича Масловського⁵⁶. Син козака села Церковище, що на Чернігівщині, він закінчив школу риторички Києво-Могилянської академії (1769 р.) і медико-хірургічну школу при Московському генеральному сухопутному шпиталі (1774 р.). У Москві разом з прибулим із Бухареста Д.Самойловичем і провідними медиками міста брав участь у боротьбі з моровицею, виконуючи всі рекомендації спеціальної комісії, яка щодня засідала в Кремлі під головуванням генерал-поручника П.Єропкина й віце-президента канце-

лярії закордонних справ статського радника В.Басканова⁵⁷. Того ж 1774 р., здобувши звання лікаря, О.Масловський почав самостійну лікарську практику на Дніпровській прикордонній лінії в Петрівській фортеці. У 1781 р. його відряджено до Києва, де він служив на Печерську лікарню, а потім штаб-лікарем 4-го батальйону. Разом із дружиною Надією і п'ятьма дітьми оселився в парафії Вознесенської церкви⁵⁸. У 1787 р. він очолив шпиталь, у якому приміщували хворих на віспу.

24 жовтня того ж року генерал-фельдмаршал П.Рум'янцев-Задунайський направив до Києва досвідченого лікаря Єгора Єлезіна, якому було доручено взяти під свій контроль усіх хворих і поранених з полків, що покинули місто. Є.Єлезін прийняв їх усіх за списком і лікував, доклавши багато турбот і праці⁵⁹. На 1791 р. він упорався з цим завданням, передавши невелику кількість позоставших солдатів „під загальну опіку до Кирилівського монастиря”. За рішенням Медичної колегії Є.Єлезін

*Будинок дійсного статського радника
П.П.Веселицького на Московській
вулиці*

11 червня того ж року здає усі справи О.Масловському. З того часу він став губернським лікарем і на цій посаді чимало зробив для відкриття повітових пунктів акушерської допомоги й повсюдного налагодження медичного обслуговування. Тоді О.Масловський уже був автором низки наукових праць. У 1792 р. йому надано науковий ступінь доктора медицини. Він став першим почесним членом Медичної колегії, обраним з-поміж практикуючих лікарів.

Із відкриттям у Києво-Могилянській академії медичного класу викладав у ньому анатомію, фізіологію і хірургію. На цій ниві працював від 19 вересня 1802 р. по 15 січня 1804 р. У донесенні, поданому митрополитові Серапіону, префект академії архімандрит Іакінф писав, що О.Масловський ретельно навчає студентів медицини, добре пояснюючи їм предмет, анатомію читає за Шмід-

том, фізіологію за Галлером, хірургію за Гейстером⁶⁰. О.Масловський помер у Києві 25 квітня 1804 р., відказавши своє рухоме й нерухоме майно дружині і старшому синові, надвірному радникові Олександрові Масловському⁶¹.

Київські архіви зберегли відомості про ще одного штаб-лікаря – Євстахія Яновського, який служив у другій половині XVIII ст. на Печерську, можливо, в Генеральному шпиталі (на 1791 р. там лишався ще тільки лазарет 6-го батальйону, де лікарем був Євстахій Переваленко).

Євстахій Якович Яновський народився 1751 р. в селі Пісках Переяславського полку в сім'ї посполитого. У 1765 р. вступив до Києво-Могилянської академії. Дійшовши до класу філософії, у якому він провчився п'ять місяців, виявив бажання студіювати медицину в Санкт-Петербурзькому генеральному шпиталі. З атестатом, підписаним 28 лютого 1773 р. префектом академії, учителем філософії Никодимом, двадцятидворічний Є.Яновський поїхав з Києва⁶². Через чотири роки він мав закінчити медичну освіту (1781 р.) і розпочати службу. Поки що не виявлено його послужного документа за 80-ті рр., зате відомо, що в 90-ті рр. штаб-лікар Є.Яновський служив на Печерську. 13 лютого 1799 р. духовний собор Києво-Печерської лаври на підставі словесної резолюції київського митрополита Єрофія уклав договір з Яновським про лікування ним хворих з Лаври і підпорядкованих їй поблизьких місць. За гроші, які Лавра даватиме на медикаменти, він зобов'язувався лікувати хвору братію і послушників як у Лаврі й лікарні при ній, так і при обох лаврських печерах, причому одразу ж, щойно його про хворого повідомлять. За його труди Лавра мала платити штаб-лікареві 300 карбо-

ванців на рік. По укладенні договору було виділено 30 карбованців на купівлю соборним старцем Іоїлом у Києво-Подільській аптеці Йогана-Фрідріха Бунге потрібних медикаментів⁶³.

Судячи з прізвищ, частина лікарів, що служили на Печерську, була німецького походження. Але слід відзначити, що XVIII ст. дало й блискучу плеяду українських медиків. Багато хто з них здобув освіту в Києво-Могилянській академії, а потім вивчав медицину в Москві, Санкт-Петербурзі чи за кордоном. Тільки між 1754 і 1768 рр. з України до столичних медико-хірургічних шкіл приїхали вчитися 300 юнаків⁶⁴. Це були діти козацької старшини, простих козаків, священників, посполитих і міщан. Починаючи свою службу в полкових лазаретах, вони згодом ставали гарними практиками, деякі – вченими, авторами наукових праць з хірургії, лікування інфекційних та інших захворювань. У них були учні, яким вони передавали свої знання і вміння.

Історія Київського генерального шпиталю XVIII ст. буде неповною, якщо не згадати священослужителів, які, згідно з указом Київської духовної канцелярії, мали „неодмінно наглядати в ньому за хворими”. Ще з часів імператриці Анни Йоанівни (указом від 19 лютого 1736 р.) було встановлено, що в кожному шпиталі належить мати одну церкву й одного священника, який правитиме службу Божу, розраджуватиме, сповідуватиме й причащатиме хворих. Наприкінці XVIII ст. цей указ було ще раз підтверджено⁶⁵.

Від самого заснування Київського шпиталю в ньому було передбачено місце для відправлення богослужінь (його позначено хрестом на плані № 62 перших, тоді ще полкових лазаретів). А про те, що в новозбудованих у 1769–1770 рр. дев'яти

великих дерев'яних шпитальних корпусах містилася гарно опоряджена церква на честь Св. Пантелеймона-цілителя, залишив свідчення Й.Лерхе⁶⁶. Дзвін з цього храму зберігається нині в музеї „Київська фортеця”.

Як можна виснувати з наявних архівних документів, постійного священика шпитальна церква у XVIII ст. не мала. За вказівкою київського митрополита до неї призначили одного зі священиків печерських церков, який мав, крім служби у своїй парафіяльній церкві, відправляти церковні треби і в Генеральному шпиталі. У 60-х рр. це був Павло Тихонович Плаксовський (нар. бл. 1733 – пом. бл. 1798 р.) з Володимирської церкви⁶⁷. Збереглося його „нижайшее доношеніє” митрополитові Арсенію, написане в час, коли в Києві поширювалася моровиця, – 27 квітня 1770 р. У ньому він нагадав, що як священик „погорілої церкви” сам править у ній службу. А оскільки до його обов'язків належить також духовна опіка над хворими Генерального шпиталю, який міститься далеко від його церкви, і йому складно справлятися зі всіма справами, то просив собі за помічника ієрея Михайла Лученицького. Під проханням П.Плаксовського підписались усі священики сусідніх церков Печерська. Очевидно, митрополит задовольнив це прохання і М.Лучицький, який незадовго перед тим прибув з Волоської області й шукав собі місце вікарія, став служити в церкві Св. Володимира. Він також приходив до шпиталю, де відправляв треби. Але це тривало недовго – через два роки його не стало. Не виключено, що він став жертвою пощесті.

13 вересня 1772 р. Павло Плаксовський знову звернувся в Духовне правління з проханням призначити

Дзвін XVIII ст. шпитальної церкви Св.Пантелеймона

йому помічника, оскільки він залишився в церкві один і зіткнувся з великими труднощами⁶⁸ в обслуговуванні шпиталю, бо після ліквідації епідемії чуми треба було виконувати „Настанову” Святішого Синоду від 12 січня 1772 р. про гігієнічні заходи в церкві⁶⁹. Зокрема, вдягнувши „запони з полотна і рукавички”, священик мусив обмити свяченою водою за допомогою грецької губки всі ікони в храмі. Священний посуд, хрести та Євангелію – окропити святою водою, а потім протерти тією ж губкою, просякнutoю водою і оцтом. Після цього обкурити ладаном або пахучим порошком. Ризи, стихарі, епитрахилі, воздухи та інший церковний одяг належало розвісити в трапезній на мотузках і чотири дні обкурювати порошками; книги для

щоденного читання – обмочувати вересом, оцтом і висушувати на жарівні; грати віконниць, замки, засуви, двері дзвіниці й самі стіни на три аршини у висоту терти щітками, змоченими у свяченій воді та оцті, мотузки, прикріплені до сердець дзвонів, – обрізати, спалити, а замість них купити нові.

Бажання П.Плаксовського мати помічника вволили й цього разу. До нього у Володимирську церкву направили випускника класу філософії Києво-Могилянської академії Артемія Семеновича Цариградського. Архівний документ зберіг його біографію⁷⁰. Він народився 1741 р. і був сином міщанина з містечка Лебедина Смілянського повіту, який на той час належав до Польської області. Коли Артемію йшов п'ятнадцятий рік, їхня православна сім'я, гнана уніатами, переселилася до Києва. Хлопець став навчатися в Києво-Могилянській академії, почавши з найнижчих класів і дійшовши до філософії, яку студіював один рік.

Через смерть батьків А.Цариградський не зміг далі вчитися й пішов у дяки. Три роки служив у Києво-Печерській фортеці при полковій Чернігівській церкві. Після того як було переміщено з Києва, перебував при Іллінській церкві на Подолі. І лише в 1772 р., коли знову відкрили академію після епідемії чуми, одержав атестат за підписом префекта ієромонаха Никодима й почав служити в церкві Св. Володимира на Печерську, перед цим одружившись з небогою Плаксовського. Обидва священники в документах за 1795 р. ще правили службу разом. З 1798 р. замість Плаксовського в церкві Св. Володимира з'являється випускник класу богослів'я Києво-Могилянської академії Трохим Павловський. А обов'язок обслуговувати Київський генеральний шпиталь

переходить з часом до священників Воскресенської церкви. Але це вже стосується історії XIX ст.

ПРИМІТКИ

- 1 Устав киевского цирюльнического цеха // Киевская старина. – 1883. – № 9 – 12. – С. 470.
- 2 Ефименко П. Шпитали в Малоросии // Киевская старина. – 1883. – № 5. – С. 709 – 727. Див. ще: Лікарські та господарські порадики XVIII ст. – К., 1984.
- 3 Население г. Киева в 1742 году // Киевская старина. – 1884. – № 4. – С. 1.
- 4 Чистович Я.А. История первых медицинских школ в России. – Санкт-Петербург, 1883. – С. 543.
- 5 Демич В.Ф. Киевский военный госпиталь в 1847 году // Русский врач. – 1905. – № 33. – С. 1036–1039; Він же. Дополнение к статье „Киевский военный госпиталь в 1847 году” // Терапевтическое общество Киевских врачей с приложением протоколов за 1905–1906 гг. – К., 1907. – Т. 8. – Вып. 2. – С. 42.
- 6 Столетие военного министерства. – 1802 – 1902. – Санкт-Петербург, 1902. – Т. 8. – С. LXXVIII.
- 7 Семека С.А. Медицинское обеспечение русской армии во время Семилетней войны 1756–1763. – Москва, 1951. – С. 10; Семека С., Маслинковский Т. Русско-турецкие войны // Энциклопедический словарь военной медицины. – Москва, 1948. – С. 1204–1205.
- 8 Ляпин-Долинский А.Д. Материалы к истории возникновения и развития Киевского военного госпиталя (за 1860–1900). – К., 1946. – С. 26 (рукопис); Полторацкий Р.П. Киевский военный госпиталь: Страницы истории. – К., 1994. – С. 13.
- 9 Верхратский С.А., Заблудовский П.Ю. История медицины. – К., 1991. – С.261.
- 10 Чистяков П.М. 200-летие Киевского военного госпиталя // Сборник научных работ Киевского окружного военного госпиталя. – К., 1955. – С. 7–18.
- 11 Там само; Чистович Я.А. История первых медицинских школ в России. – С. 4, 11, 543.
- 12 Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 5747. – Арк. 4, 6.
- 13 Там само. – Спр. 5797. – Арк. 3.
- 14 Там само. – Спр. 6145. – Арк. 1–2.
- 15 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУ). – Ф. 160. – Спр. 99. – Арк. 37.

16 Там само. – Ф. IX. – Спр. 19618. Див. також: Главный военный госпиталь. – Москва, 1985. – С.7; Соколовский В.П. Питание больных и раненых русской армии и Советской армии: Исторический очерк. – Москва, 1951. – С. 146.

17 ЦДІАУК. – Ф. 1490. – Оп. 1. – Спр. 1–18.

18 Там само. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 5781. – Арк. 6–7.

19 Керн А.П. (Маркова-Виноградская). Воспоминания о Пушкине. – Москва, 1987. – С. 347.

20 ІР НБУ. – Ф. VIII. – Спр. 575. – Арк. 1–5.

21 ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 5879. – Арк. 39.

22 Там само. – Спр. 5781. – Арк. 101.

23 Там само. – Ф. 533. – Оп. 5. – Спр. 5. – Арк. 2.

24 Там само. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 5887.

25 Там само. – Спр. 6387.

26 Закревский Н. Описание Киева. – Москва, 1868. – Ч. 2. – С. 274.

27 Берлинский М. Краткое описание Киева. – Санкт-Петербург, 1820. – С. 199.

28 Ситкарева О.В. Киевская крепость XVIII–XIX вв. – К., 1997. – С. 30, 92.

29 ЦДІАУК. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 70. – План № 63.

30 Там само. – План № 62.

31 Там само. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 7491. – Арк. 1–2.

32 Там само. – Спр. 6803. – Арк. 1–10.

33 Там само. – Ф.533. – Оп.1. – Спр. 296. – Арк. 21 зв.

34 Там само. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 7659. – Арк. 24 – 25 зв.

35 Медицина в Україні: Видатні лікарі. Кінець XVIII – перша половина XIX ст.: Біобібліографічний словник. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 102.

36 Там само. – С. 87; Плющ В. Нариси з історії української медичної науки та освіти. – Мюнхен, 1970. – Кн. 1. – С. 84–85.

37 ЦДІАУК. – Ф. 127. – Оп. 166. – Спр. 145. – Арк. 1–5.

38 Там само. – Спр. 146. – Арк. 1.

39 Там само. – Ф. 127. – Оп. 165. – Спр. 69.

40 ІР НБУ. – Ф. 160. – Спр. 585. – Арк. 43 зв., 46 зв., 51.

41 Маркевич Н. История Малороссии. – Москва, 1842. – Т. 2. – С. 538.

42 Київ: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. – К., 1981. – С. 292.

*У 1863 р. в Кловському палаці добудовано третій поверх. У XIX–XX ст. його приміщен-

ня використовували гімназія, духовне училище та інші установи. Нині тут міститься Музей історії Києва.

43 Бородій М.Л. Данило Самійлович Самойлович. – К., 1987. – С. 27.

44 ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 7933. – Арк. 1.

45 Там само. – Ф. 193. – Оп. 1. – Спр. 657. – Арк. 1–2.

46 Там само. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 899. – Арк. 5.

47 Там само. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6780. – Арк. 2.

48 Там само. – Спр. 8282. – Арк. 4, 7–8.

49 Там само. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 85. – Арк. 74; Спр. 83. – Арк. 4 зв.

50 ІР НБУ. – Ф. 160. – Спр. 316. – Арк. 92, 111 зв.

51 ЦДІАУК. – Ф. 193. – Оп. 1. – Спр. 89.

52 Там само. – Ф. 127. – Оп. 177. – Спр. 76. – Арк. 1–2.

53 Державний архів Київської області. – Ф. 1062. – Оп. 1. – Спр. 3.

54 ЦДІАУК. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 85. – Арк. 74 зв.

55 ІР НБУ. – Ф. 160. – Спр. 1094.

56 Медицина в Україні. – С. 85; Плющ В. Нариси з історії української медичної науки та освіти. – С. 42–43.

57 ІР НБУ. – Ф. 160. – Спр. 585. – Арк. 43 зв.

58 Шероцкий К.В. Путеводитель. – К., 1917. – С. 278.

59 ЦДІАУК. – Ф. 193. – Оп. 1. – Спр. 1656. – Арк. 1–3.

60 Там само. – Ф. 127. – Оп. 357. – Спр. 48. – Арк. 1.

61 Там само. – Ф. 486. – Оп. 5. – Спр. 5. – Арк. 28.

62 ІР НБУ. – Ф. 160. – Спр. 316. – Арк. 44.

63 ЦДІАУК. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 899. – Арк. 1.

64 Матеріали до історії української медицини / Під ред. В.Плюща. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 17.

65 ЦДІАУК. – Ф. 127. – Оп. 208. – Спр. 98. – Арк. 274.

66 Закревский Н. Описание Киева. – С. 274.

67 ЦДІАУК. – Ф. 127. – Оп. 165. – Спр. 47. – Арк. 1.

68 Там само. – Оп. 167. – Спр. 190. – Арк. 2.

69 ІР НБУ. – Ф. 160. – Спр. 585. – Арк. 58

70 ЦДІАУК. – Ф. 127. – Оп. 167. – Спр. 190. – Арк. 21.